

ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

С. С. НІКОЛЕНКО, доктор економічних наук
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Розкрито зміст господарського механізму як інституційної системи формування і підтримки економічної рівноваги за допомогою методів логічного й абстрактно-дедуктивного аналізу, історичного та діалектичного методів. У процесі історичного розвитку господарсько-політичний механізм ринкової економіки набув ознак цілісної інституційної системи, яка у сучасних умовах дозволяє підтримувати економічну рівновагу у динамічному розвитку суспільних систем господарювання. Сучасний господарсько-політичний механізм високорозвинутої ринкової економіки являє собою динамічну модель підтримки економічної рівноваги у розвитку суспільно-економічних систем.

Ключові слова: економічна рівновага, ринок, держава, господарсько-політичний механізм, інституційна система.

Сучасна економічна теорія (як у межах теорії товарного виробництва, так і у межах теорії загальної економічної рівноваги) розглядає товарно-грошовий механізм як певну абстрактно-теоретичну модель функціонування суспільно-економічної системи. Однак у реальній практиці економічний механізм завжди існує у певних інституційних, господарських формах, тобто як господарський механізм. Він включає в себе форми, методи та інструменти регулювання суспільного відтворення відповідно до економічних законів суспільно-економічної системи. Нормальне функціонування цього механізму повинно створювати оптимальні умови для дії економічних законів, підтримки загальної економічної рівноваги та відносно організованого здійснення процесу суспільного відтворення.

Господарський механізм пов'язує у цілісність продуктивні сили певного рівня розвитку та відповідні їм виробничі й надбудовні (інституційні) відносини. Саме через модифікації господарського механізму відбувається пристосування виробничих відносин, а також

і суспільних інститутів до нового, більш високого рівня розвитку продуктивних сил, що зумовлює його періодичні кризи, за допомогою яких відбувається його модифікація та розвиток. Це визначає необхідність дослідження господарсько-політичного механізму ринкової економіки як певної інституційної системи підтримки економічної рівноваги, що є об'єктивним результатом прояву іманентних товарно-грошовим відносинам законів.

В економічній літературі дослідженню господарського механізму як концептуально-го системного відображення функціонуючої ринкової економіки у різних аспектах присвячені праці багатьох вітчизняних і закордонних науковців. Слід відзначити праці Л. Абалкіна, С. Архієреєва, Р. Барра, О. Беляєва, А. Гальчинського, Дж. Гелбрейта, А. Гриценка, С. Кірдіної, Я. Корнаї, В. Липова, І. Малога, Д. Нортона, Ю. Осіпова, О. Пороховського, С. Степаненка, В. Тарасевича, О. Уільямсона, Ф. Хайека, А. Чухна, В. Якубенка та ін. Разом з тим, у працях дослідників недостатньо уваги приділяється аналізу взаємозв'язку

економічного та господарсько-політичного механізму ринкової економіки, розгляду його як об'єктивованої інституційної системи формування та підтримки економічної рівноваги у процесах суспільного відтворення.

Метою статті є дослідження розвитку економічного механізму ринкової економіки як процесу інституціоналізації господарських відносин, а також визначення особливостей функціонування сучасного господарсько-політичного механізму як інституційної системи підтримки економічної рівноваги у сучасній високорозвинутій ринковій економіці.

У найбільш загальному вигляді господарський механізм товарно-грошової економіки можна охарактеризувати як поєднання стихійно організованого ринку із державним економіко-правовим (інституційним) оформленням і регулюванням господарських відносин. Більш детальний розгляд змісту господарського механізму дозволяє виокремити в ньому такі рівні (підсистеми): мікрорівень, до якого належать внутрішнє середовище діяльності та зовнішнє середовище функціонування фірми (відособленого товаровиробника); мезорівень, на якому діють ринкові інститути, що забезпечують нормальний перебіг економічних процесів (банки, біржі, торги, арбітражні суди, транспортне та складське господарство та ін.); макрорівень, на якому відбувається регулювання економічних пропорцій і здійснюється організація господарського життя у межах національної економіки.

На макрорівні можна виокремити три складові елементи національного господарського механізму: а) система стихійно-конкурентного саморегулювання, що базується на дії закону вартості; б) система державного втручання в економіку (національна економічна політика); в) інституційна система організації економічного життя в державі (організація грошового обігу, правова система та середовище для підприємництва, система державного управління та місцевого самоуправління та ін.). Останній елемент є основою процесу інституціоналізації національної економіки.

Отже, інституціоналізація, являючись породженням об'єктивних економічних законів товарно-грошової системи, охоплює всі рів-

ні господарського механізму і при свідомій організації цього процесу може значно підвищувати ефективність його роботи. На наш погляд, саме цей процес пов'язує у єдине ціле об'єктивне (економічний базис) та суб'єктивне (суспільні інститути, надбудовні відносини) у господарському механізмі. Інституціоналізація – це процес «одягання» економічного механізму у господарські, економіко-юридичні форми, тобто це процес формування, розвитку та вдосконалення господарського механізму. Це процес, що перетворює товарно-грошовий механізм (загальний, абстрактний у теорії) у конкретну господарсько-політичну форму. Це процес, який створює господарсько-політичну систему країни, що дозволяє ставити та досліджувати проблему інституційної архітектури соціально-економічних систем та інституційного аналізу їх розвитку [1; 5].

У господарському механізмі товарної економіки регулююча функція закону вартості виявляє себе на двох рівнях – мікроекономічному (визначає діяльність окремих підприємств) та макроекономічному (як регулятор пропорцій суспільного виробництва). Це відображається в існуванні двох підсистем у рамках господарського механізму: ринково-конкурентної та цілеспрямовано-регульованої. На рівні мікроекономіки, в межах окремих анклавів приватної власності, виробничі процеси регулюються в результаті свідомого, планомірного управління ними. На рівні макроекономіки товарне господарство саморегулюється за допомогою ринково-конкурентної підсистеми господарського механізму. Отже, через ринковий механізм здійснюється саморегулювання суспільного виробництва, встановлення пропорцій між виробництвом і споживанням, формування економічної рівноваги, забезпечується відносно збалансований розвиток національної економіки.

Отже, ринково-конкурентний механізм зберігає та відновлює на основі дії закону вартості гомеостазис (сталість, економічну рівновагу) товарно-грошової системи господарства, забезпечуючи еквівалентність вартісних відносин [3]. Така рівновага є відносною, оскільки вона здійснюється через постійні порушення еквівалентності обміну. В рамках вартісного

механізму така дезорганізація виробництва, що виявляється у нерівновагах в економіці, є об'єктивно необхідною, оскільки вона є спонукальним мотивом, сигналом і показником на пряму самоприспособлення господарської системи до наявних змін.

Історично на початку ХХ ст. виникла необхідність переходу до нової структури господарського механізму, в якій певне місце повинна була посісти економічна діяльність держави. Об'єктивовані господарські функції держави полягають передусім у нормалізації роботи регулюючих механізмів ринку, насамперед механізму конкуренції. Разом із впливом на функціональні регулюючі механізми держава змушена була пом'якшувати кризові механізми розвитку. Отже, у першій третині минулого століття завершилося формування передумов для переходу товарного виробництва до нової стадії його еволюції, до нової суспільно-економічної системи. Цей перехід був пов'язаний не лише із якісними змінами у технологічному способі виробництва, ринковому механізмі чи розподільних відносинах, але й із демократизацією політичної системи.

Отже, можна зробити висновок про те, що еволюція товарного виробництва об'єктивно призводить до того, що держава стає невід'ємним і значущим елементом регулюючого механізму товарно-грошової системи господарства. Крім, лише на цьому етапі система товарного господарства розвивається у цілісність, тобто відтворює всі необхідні для власного ефективного функціонування елементи.

Отже, разом із формуванням сучасної високорозвинутої економіки відбувається модифікація господарського механізму, в його структурі з'являється ще одна, третя підсистема – державного регулювання економічних процесів. Товарно-грошовий (господарський) механізм набуває такої структури: у сфері мікроекономіки і частково макроекономіки – олігополістичне регулювання процесів виробництва та реалізації товарів; у макроекономічній сфері (а також і на мікрорівні) – конкурентно-ринковий механізм і державне опосередковане економіко-правове та інституційне регулювання суспільних пропорцій.

Взаємопроникаючи та переплітаючись, ці підсистеми пов'язуються у єдину цілісну інституційну систему, єдиний регулюючий механізм сучасної високорозвинутої економіки. Сучасний товарно-грошовий механізм являє собою якісно новий (але, як і раніше, ринковий) механізм із вбудованими в нього стабілізаторами та розвинутою системою непрямого централізованого регулювання та інституційної організації господарського життя суспільства.

Отже, діалектичний процес розвитку та взаємодії стихійно-ринкового та регульовано-ринкового начал господарського механізму товарної економіки загалом іде у напрямі посилення загальної регульованості та посилення інституційної організованості економічних процесів і явищ. Однак ця регульованість зовсім не означає, що суспільство повністю контролює напрям, темпи та конкретну динаміку основоположних параметрів господарського життя. Імовірнісний характер суспільного розвитку, як і раніше, передбачає невизначеність результатів свідомих дій суб'єктів ринкової економіки. Сучасна економіка є імовірністю, багатоваріантною та до кінця не прогнозованою. Тому і досі лише ринок може виконувати роль того гігантського суперскладного комп'ютера, який не лише обчислює всі ці надзвичайно багатоваріантні та складні економічні, політичні й інші суспільні зв'язки та відносини, але й «видає» результат у вигляді досить чітко визначених параметрів економіки (рівень і динаміка обсягів виробництва, цін, курсів валют та ін.).

Регульовано-ринкове начало у господарському механізмі товарної економіки виявляється передусім в активній економічній діяльності держави. Саме держава створює умови для того, щоб активна регулююча діяльність крупних приватних фірм працювала не на руйнацію господарської системи, а на творення, на підтримку економічної рівноваги, посилення загальної стабільності та динамічності економічного розвитку. Тому здається правомірним висновок про те, що лише з переходом від монополістичної стадії до сучасного високорозвинутого стану товарно-грошова економіка отримує адекватний своїй внутрішній суті господарський механізм.

Держава як суб'єкт економіки є одночасно носієм політичних і організаційних (передусім економіко-правових) відносин. Суб'єктами політичних відносин є політичні партії, а суб'єктами організаційних відносин – державна бюрократія (чиновництво). Отже, в господарській діяльності держави з необхідністю виявляється весь спектр відносин, що породжуються соціально-політичним устроєм суспільства. Тому, на наш погляд, більш точним здається використання терміна «господарсько-політичний механізм» для характеристики сучасної суспільної форми способу виробництва як суб'єктно-об'єктної цілісності [2].

Господарська діяльність держави, з огляду на зазначені вище причини, містить у собі елемент дестабілізації економічного життя. Це пов'язано із тим, що, по-перше, політики, які приймають рішення щодо сфери економіки, найчастіше керуються при цьому суто політичними мотивами (насамперед, намаганням утриматися при владі) на противагу принципам економічної раціональності та доцільності. По-друге, державна бюрократія, реалізуючи політичні рішення у сфері економіки, намагається монополізувати господарську владу. Прагнучи реалізувати свої вузькогосподарські владні інтереси, бюрократичний апарат, як показує практика, здатен деформувати економічний розвиток, зруйнувати нормальні процеси функціонування сучасної ринкової економіки, в результаті чого можуть формуватися девіантно-мутаційні форми господарсько-політичного механізму [4]. Отже, процеси свідомого регулювання економіки самі містять у собі елементи стихійності, тому переоцінювати роль свідомості у розвитку сучасного суспільства не можна.

Отже, на сучасному етапі еволюції системи товарного виробництва сформувався новий господарсько-політичний механізм, який поєднав у собі і конкурентно-ринкові, і регульовано-ринкові, і державні форми регулювання та саморегулювання, утворивши певну інституційну систему формування та підтримки загальноекономічної рівноваги. Новий господарсько-політичний механізм приніс досить відчутні економічні результати, особливо у

другій половині XX і на початку XXI ст. Незважаючи на загальну суперечливість розвитку, очевидно, що динаміка сучасного ринкового господарства набуває все більшої організованості, тобто відбувається перехід від спонтанності розвитку до більшої сталості та разом з тим рухомості, динамічності розвитку відповідно до внутрішніх законів товарної форми організації суспільного господарства.

Останню чверть XX ст. і початок XXI іноді називають «інформаційною ерою», маючи на увазі широке використання комп'ютерної техніки та технологій. Застосування електронно-обчислювальної техніки дозволяє господарюючим суб'єктам активно використовувати безпосередню економічну інформацію, що об'єктивно посилює процеси децентралізації, створюючи не лише необхідність, але й реальну можливість передавання багатьох господарських (владних) функцій із центру (крупної фірми чи держави) на периферію, на горизонтальний рівень господарювання. Отже, загальна тенденція сучасної модифікації господарсько-політичного механізму полягає у підвищенні його динамічності, гнучкості, адаптованості до швидких змін у потребах суспільства.

Отже, проблема еволюції господарсько-політичного механізму товарно-грошової економіки, яку ми розглянули у найбільш загальному вигляді, як об'єктивований системний результат розвитку товарного господарства, а також проблема вибору (пошуку) ефективної моделі національної економічної політики є актуальними теоретичними та практичними питаннями розвитку людства. Щоб їх розв'язати, необхідно проводити подальші поглиблені дослідження цих проблем економічною наукою, в тому числі і на основі теоретичної концепції, положень і висновків, викладених у цій статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.

- Institutsionalnaya arhitektonika i dinamika ekonomicheskikh preobrazovaniy / pod red. d-ra ekon. nauk A. A. Gritsenko. – Н. : Fort, 2008. – 928 s.
2. Ніколенко С. С. Господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки : монографія / Ніколенко С. С., Пінчук І. О. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 153 с.
Nikolenko S. S. Gospodarsko-politichniy mehanizm suchasnoyi rinkovoyi ekonomiki : monografiya / Nikolenko S. S., Pinchuk I. O. – Poltava : RVV PUSKU, 2008. – 153 s.
 3. Ніколенко С. С. Сутнісна основа товарно-грошового господарства / Ніколенко С. С. // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки». – 2002. – № 1 (5). – С. 3–8.
Nikolenko S. S. Sutnisna osnova tovarno-groshovogo gospodarstva / Nikolenko S. S. // Naukoviy visnik Poltavskogo universitetu spozhivchoyi kooperatsiyi Ukraini. Seriya
 4. Ніколенко С. С. Господарсько-політичний механізм транзитивних економічних систем / Ніколенко С. С. // Науковий вісник Полтавського кооперативного інституту. Серія «Економічні науки». – 2000. – № 1. – С. 3–7.
Nikolenko S. S. Gospodarsko-politichniy mehanizm tranzitivnih ekonomichnih sistem / Nikolenko S. S. // Naukoviy visnik Poltavskogo kooperativnogo institutu. Seriya «Ekonomichni nauki». – 2000. – № 1. – С. 3–7.
 5. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / Степаненко С. В. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
Stepanenko S. V. Institutsionalniy analiz ekonomichnih sistem (problemi metodologiyi) : monografiya / Stepanenko S. V. – K. : KNEU, 2008. – 312 s.

С. С. Ніколенко, доктор економічних наук (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Хозяйственно-политический механизм как институциональная система поддержки экономического равновесия в рыночной экономике.**

Аннотация. Раскрыто содержание хозяйственного механизма как институциональной системы формирования и поддержания экономического равновесия с помощью методов логического и абстрактно-дедуктивного анализа, исторического и диалектического. В процессе исторического развития хозяйственно-политический механизм рыночной экономики сформировался в целостную институциональную систему, которая в современных условиях позволяет поддерживать экономическое равновесие в динамическом развитии общественных систем хозяйствования. Современный хозяйственно-политический механизм высокоразвитой рыночной экономики представляет собой динамическую модель поддержания экономического равновесия в развитии социально-экономических систем.

Ключевые слова: экономическое равновесие, рынок, государство, хозяйственно-политический механизм, институциональная система.

S. S. Nikolenko, Dc. Econ. Sci. (Poltava University of Economics and Trade). **Economic and political mechanism as the institutional system of the support of economic equilibrium in the market economy.**

Summary. Discovery of the contents of economic mechanism as institutional system of economic equilibrium forming and supporting. In the process of historical development, economic and political mechanism of market economy evolved into integral institutional system which, under modern conditions, allows upholding economic equilibrium in dynamic development of public system of economy. Modern economic and political mechanism of highly developed market economy is dynamic model of upholding of economic equilibrium in social and economic systems development.

Keywords: economic equilibrium, market, state, economic and political mechanism, institutional system.